



شلوفه‌ کرنا بنیاتی ده‌قی (ده‌نگفه‌دانا خانی) لدویف تیورا فورمالیستی

ژفان نه‌عمان حه‌جی¹

Jivan.haji@uod.ac

¹پشکا زمانی کوردی، کولیژا په‌روه‌ردا بنیات، زانکویا ده‌وک، ده‌وک، هه‌رێما کوردستانی، عێراق.

پوخته:

ده‌نگفه‌دانا خانی تیکسته‌کی هوزانکییه‌ ب ده‌قه‌کی نو ده‌یته‌ هژمارتن کو دیالوکی دگهل ده‌قه‌کی که‌شن دکه‌ت و بنیاتی وی لسه‌ر بنیاتی هزره‌کا ته‌حمه‌دی خانی د مه‌م و زینیدا هاتییه‌ دارشتن. ته‌ف ده‌قه‌ ژ (59) دی‌رین هوزانی پیکده‌یت. هه‌می ب کیشا ده‌ بره‌گی و جوت سه‌روایان هاتییه‌ دارشتن و تیدا بزاف هاتییه‌ کرن ژ فه‌لسه‌فا خانی ده‌رباز ببیت و ب فه‌لسه‌فه‌ و حکمه‌ته‌کا دی ته‌وی بابته‌ی دگهل ئینانا به‌لگه‌ و نمونان شروقه‌بکه‌ت، ته‌وه‌ هوکاری هندێ سه‌رنجا مه‌ ب ئازریت و مه‌ کره‌ بابته‌ی فه‌کولینا خو دا ب شیوه‌یه‌کی هویر به‌یته‌ شلوفه‌ کرن. ل گوهری وی گوتنا دی‌ژیت: تیکستا ته‌ده‌بی یه‌که‌یه‌کا زمانی یا خودان په‌یکه‌ره‌ و ژ ژماره‌کا ره‌گه‌زان پیکده‌یت کو هه‌مبیا پینگفه‌ په‌یوه‌ندی دگهل ئیک هه‌یه‌ و مه‌به‌سته‌کی دگه‌هین ته‌ف فه‌کولینه‌ هاتییه‌ نه‌نجامدان و ل دویف ریبازا وه‌سفی شلوفه‌کاری مه‌ میتودا فورمالیستی لسه‌ر ده‌قی پراکتیککریه‌. ته‌ف فه‌کولینه‌ ل ژیر ناف و نیشانی (شروقه‌کرنا بنیاتی ده‌قی ده‌نگفه‌دانا خانی ل دویف تیورا فورمالیستی) یه‌. کو ژ دو ته‌وه‌ران پیکده‌یت: ته‌وه‌ری ئیکێ یه‌ تاییه‌ته‌ ب ره‌خنا فورمالیستییه‌. ته‌وه‌ری دوی ل ژیر ناف و نیشانی بنیاتی ده‌قی و پیکه‌اتی و ییه‌، کو ژ دو خالین سه‌ره‌کی پیکده‌یت. تیدا مه‌ بنیاتی ده‌قی (ده‌نگفه‌دانا خانی) لدویف تیورا فورمالیستی شروقه‌کریه‌ و هه‌می لایه‌نین پشکار د ئافاکرنا ویدا ب نمونه‌ فه‌ به‌حسکریه‌. ل دوماهی ته‌م گه‌هشتینه‌ هنده‌ک ته‌نجامان ژ گرنه‌ترین ته‌نجام ته‌وه‌ ته‌ف ده‌قه‌ خودان بنیاته‌کی ب هیزه‌ و هه‌ردو لایه‌نین روخسار و ناقه‌روک ئیک و دو ته‌مام دکهن و خزمه‌تا بنیاتی سه‌ره‌کی ده‌قی دکهن کو ته‌فه‌ ته‌و پسپاره‌ ته‌وا فه‌کولین بزاف دکه‌ت به‌رسفی بۆ ببینیت.

په‌یفین سه‌ره‌کی: ده‌قی، بنیات، خانی، شلوفه‌کرنا.

Analysis of the text "Echo of Khani" according to formalist theory

Jivan Noaman Haji¹

Department of Kurdish Language, College of Basic Education, University of Duhok,
Kurdistan Region Government, Iraq

Abstract

Sada Khani is a poetic text and is represented in a modern text that talks with an absent text and builds its foundation on its basis, which is an idea presented by Ahmed Khani in his famous epic Mm and Zain. This text consists of (59) verses of poetry. These verses are organized on the sectional weight with ten syllables and the dual rhyme. This text tries to go beyond the philosophy of Khani and explain the subject with wisdom and new philosophy with the mention of models and proofs, and for this it attracted our interest and we chose it as the title of our research tagged (Analysis of the text of Sada Khani according to the formal theory) where the research consists of two axes.

The first axis deals with the formal theory from a theoretical point of view, while the second axis deals with explaining the parts of the literary text and analyzing it on the text (Sada Khani) This axis consists of two parts. The first part is the parts of the external form and the second is the parts of the content. The descriptive and analytical approach and formal theory were applied to the text, and in the end some results were reached, the most important of which is that this text has a strong structure in form and content that complement each other and serve the main structure of the text, and this is what the text tried to reach.

Key words: text, structure, Khani, analysis

پێشهکی:

دهنگه‌دانا خانی تیکسته‌کی هوزانکی یی (به‌درخان سندی)یه. ئەف تیکسته د دیوانا ناڤهریدا ل ساڵا (2009)یدا هاتیه به‌لاڤکردن. بنیاتی وی لسه‌ر بنیاتی هزره‌کا ئەحمه‌دی خانی د مه‌م و زینیدا هاتیه نڤیسین. تیکستی نوی بزافی دکه‌ت ژ فه‌لسه‌فا خانی ده‌رباز بکه‌ت و ب فه‌لسه‌فه و حیکمه‌ته‌کا دی ئەوی بابته‌تی دگه‌ل ئینانا به‌لگه‌ و نمونان شروقه‌بکه‌ت، ژ به‌ر هندی سه‌رنجا مه‌ ئازراند و مه‌ کره‌ بابته‌تی فه‌کولینا خو دا ب شیوه‌یه‌کی هویر به‌یته‌ شلوفه‌کرن.

رێبازا فه‌کولنی: ب شیوه‌یه‌کی گشتی ئەف فه‌کولینه‌ لدویف رێبازا وه‌سفی شیکاری هاتیه ئەنجامدان و میتودا فورمالیستی هاتیه پراکتیککردن.

پسپارین فە کولین: ئەف فە کولینە بزاقا بەرسفدانا ئەفان پسپاران دکەت:

1. چەوا فورمی ئەفی دەقی دروستبویە؟

2. ئایا نافەرۆک و فورمی دەقی پەیوەندی دگەل ئێک هەنە و وەکو جەستەییەکی تەمامن پێکفە؟

سنوری فە کولین: تیۆرا فورمالیستی ئێک ژ ئەوان تیۆرانە یێن سنورەکی بەرفەرە هە، ئەفجا بەحسکرنا هەمی د فە کولینە کا هوسادا دی یا ب زەحمەت بیت، لەوما مە لدویف پسپارین فە کولین بزاقا وەرگرتنا وی لایەنی گشتی ژ تیۆری کرێ و لسەر دەقی دەستنیشانکری (دەنگفەدانا خانی) پراکتیککریە.

پەیکەری فە کولین: ئەف فە کولینە ژ پوختە، پێشەکی، دو تەوهران و لیستا ژێدەران پێکدەیت. تەوهری ئێکی ل ژێر نافی تیۆرا فورمالیستیە. تیدا مە ب گشتی بەحسی پەیدابون و بنەمایێن وی کرێ. تەوهری دوی ل ژێر ناف و نیشانین بنیاتی دەقی و پێکھاتین و بیە، کوژ دو خالین سەرەکی پێکدەیت. تیدا مە بنیاتی دەقی (دەنگفەدانا خانی) لدویف تیۆرا فورمالیستی شروە کرێ و هەمی لایەنین پشکدار د ئافاکرنا ویدا ب نمونە فە بەحسکرینە.

تەوهری ئێکی: تیۆرا فورمالیستی

ئەف بزاقە یا کو ب فورمالیستین روس دەیتە ب نافکر، ئێک ژ ئەوان بزاقین دگەل شورەشا ئشتیراکی ل سالیان بیستان یێن سەدی بوری پەیدابوی. وەکی یا دیار ل دەستپێکا سەدی بیستی نەرازیبونە کا گشتی سەبارەت وان رێبازین کەشن دەرکەفت، ئەوین گرنگی ب لایەنین دەرڤە دەقی دکری و داخازا شروە کرنا تیکستی ل ژێر روشناھیا زانستین نوی و ب تایبەت زانستی زمانی دکر. (سەلیم، 2016، 110). سەرکێشین ئەفی نەرازیبون فورمالیستین روس بون، ئەوین ئارمانجا وان دانانا رێبازە کا تایبەت بوژبو شلوڤە کرنا هەمی ئەوان رەگەزین بەرھەمی ئەدەبی پێک دئین ژلای هونەرێفە. ئەف تیۆرە ل سەر دەستی دو بازین زانستی پێکھاتیە. یا ئێکی بازنی موسکو ئەوا بنگەھی وی ل باژیری موسکو و بازنی ئەپویاز، ئەوا بنگەھی وی ل باژیری سان پترسبورگ. هەردو بازنە ژ کومە کا قوتابیین گەنج پێک دھاتن و د روینشتین خودا بوچونین خو دەربارە تیۆرا ئەدەبی لێک دگوارتن. بازنی موسکو ژ بوسلایف و بینیکور و ب سەرکیشیا رومان یاکوپسن (1896_1982) ی بو. بازنی دوی کو ب کوما خاندنا زمانی شعری دھاتە ناسین، ئەوژی ژ دو گروپان پێک دھات. گروپی ئێکی ھندەک قوتابی بون گرنگی ب خاندنن زمانقانی ددا، وەکی لیب جاکوبینیسکی و بولیبانوب. گروپی دی ژ فیکتور شکوفسکی، بوریس ئیخناوم و برنشتاین پێک دھات. ئەفان گرنگی ب زانستین نوی و زمانقانی نوی ددا. دگەل ئەفان هەردو بازنان ھندەک فە کولەرین دی هەبون، هەر ب سەر ئەفان فورمالیستانە، بەلی نە چوینە دناف سنوری ئەفان هەردو بازناندا وەکو فیکتور جیرمونسکی، یوری تینیانوف، فلادیمیر پروپ. (ئیرلیخ، 2000، 7-8).

ھەزرا ئەفان فورمالیستان ب ئێک پێنگاف دەرئە کەفتییە، ژبەر ھندی یا ب زەحمەتە پێناسە کا تایبەت بو بەیتە کرن، بەلی ب شێوہیەکی گشتی ((ئەفە دکاریگەر بون ب بوچونین دیسوسپیری یێن زمانقانی و لسەر بنەماپی وان فییا زانستەکی تایبەت بو ئەدەبی لدویف تایبەتمەندیین بنەرەتیین ئەدەبی کو کەرەستی زمانییە دروستبکەن. چنکو لدویف دیتنا ئەوان ئەوا دەقی ئەدەبی ژ ھەر دەقەکی دی جودا دکەت زمانە د ئەرکی خویی ئستاتیکیدا. دیسان ئەوان گرنگی ب پەیوەندیین زمان و ئەدەبییەتی و ب کارین ئەدەبی ب ریکا روخساری وان و سەرہەخوبونا ئەرکی ئستاتیکیی ئەوان ژ لایەنین کەسایەتی و جفاکی ددا)). (فارز، 2017، 110)

فورمالیستی جەختی لسەر چەوا گوتنی دکەن نە چ گوتنی. دیسان ئەف رەخنە گرنگی ب روخساری تیکستی ب تنی نادەت، بەلکو نافەرۆکی ژ ب تەمامکەری وی دانن، ((ئەوان روخسار و نافەرۆک گوارتن و کرەنە کەرەستە و کریار)).

(فضل، 1980، 56) ب دیتنا ئەوان ((روخسار و نافه روکا به رهه می ته مامکه رین ئیکن، ژبه ر هندی ژیک ناهینه جودا کرن. وانا دگوت هه ر که رهسته یه کی ناف تیکستی دا هه ی کریار و ئه رکه کی دگیریت.. رامانا دروستا به رهه می و جوانیا وئ د شروقه کرنه کا سه رانسه ری یا تیکستی دا دهر دکه فیت)) (نهیلی، 2019، 262). چونکو تیکستا دروست ئه وه ((یا هه ردو پیدفین تیکستی ژ لایه نین فونه تیکی و سیمانتیکی تیدا هه ین)). (فضل، 2005، 66).

واته تیورا خو لسه ر دو بنه میان دانابه، ئەوژی بنه مایین ئستاتیکی، یان ئەم بیژین فورمی و بنه مایێ ئەده بییه تی هه ر وه کی جاکوپسن دیژیت ((بابه تی زانستی ئەده بی نه ئەده به، به لکو ئەده بیه ته)) (الرحمانی، 2017، 1)، دیسان ئەوان ئەو تیورا کلاسیکی یا دیژیت: هه ر کاره کی ئەده بی فورمه ک و نافه روکه ک هه یه رده کر و ل جهی بابته و نافه روکان ئەوان فورم و بنیات ب کار ئینا و گرنگیدانا وان بو تیکستی د چه وا گوتنی دا یه نه چ گوتنی (عبدی حاجی، 2008، 59). ل دویف بوچونا ئەوان فورم رهنگه دانا نافه روکییه، واته ئەو واتای ب پشت گو هفه نابهن، به لکو ب هنده ک ریکیت دی هه لسه وکه وتی دگهل دکه ن. ((ئه وا ئەو جه ختی لسه ر دکه ن دو بنه مانه به رهه می ئەده بی و پیکهاتین وی و سه ربه خویا زانستی ئەده بی)) (ایلیخ، 2000، 14).

هزر و بوچونین ئەوان کارتیکن لسه ر میتود و ئارستین ره خنه یی یین پشتی خو، وه کی بونیاتگه ری، هه لوه شینگه ری .. کر و گه له ک ئاراسته ژ ئەو ی ب خو ژئ دهر که فتن، وه کی فورمالیستا میکانیکی، ئەوا فکتور شکوفسکی سه رکیشیا وئ دکر و باوه ری ب بنه مایێ دروستکرنا تیکستی هه ی و دیتنا به ری هنگی کو ئەده ب ئیلهامه رده دکر. فورمالیستا بایلوژی، ئەوا ته ماشه ی ئەده بی وه کی جهسته یی مروفی دکه ت و دیاردکه ت کو ره گه زین پیکهاتنه رین تیکستی وه کی ئەندامیت له شی مروفی د پیکه ده گریدای و ئیک دو ته مام دکه ن. فورمالیستا ریکخستی ب سه رکیشیا تینیانوف، ئەوا گرنگی ب لایه نی ده می و ریکخستنا وی د شروقه کرنا تیکستی ددای و فورمالیستا زمانفانی کو گرنگی ب لایه نی ناخو یی به رهه می و پیکهاتین وی یین زمانی ددا و ب ه یچ رهنگه کی باوه ری ب لایه نی سوزی نه بو. (نهیلی، 2019، 261)

ب کورتی ئەفی تیوری نه بتنی کارتیکن لسه ر تیورین پشتی خو کر، به لکو وه کو سه روکانیه کی بو ژبو په یدابونا گه له ک ژ ئەوان تیور و هنده ک زانستین دی. د شلوفه کرنیدا جه ختی لسه ر فورم و ئەو واتایین ژ فورمی په یدادبن دکه ت. دویر ژ هوکارین دهره کی. واته دهق ب خو ب روخسار و واتایین هه لگرتین د نافه روکا خودا. دگهل دیارکرنا چه وانیا خزمه تا هه ردوک ژ فورم و نافه روکان بو بنیاتنانا ئافاهی تیکستا ئەده بی و ئەوه یا کو مه د ته وه ری به یتدا به حسکری.

ته وه ری دوی: بنیاتی دهق و پیکهاتین وی

مه به ست ژ بنیاتی تیکستی هه می ئەو ره گه زین به رجهسته و واتایینه، یین د هه ر تیکسته کی ئەده بیدا هه ی. بنگومان تیکستا ئەده بی یه که یه کا زمانی یا خودان په یکه ره و ژ ژماره کا ره گه زان پیکده یت کو هه مییان پیکه ده یه یوه ندی دگهل ئیک هه یه و مه به سته کی دگه هینن. ژبو شلوفه کرن و ده ستنیشانکرنا ئەوان ره گه زان تیور و بوچونین جیاواز هه نه. ئەو تیورین گرنگی ب شلوفه کرنا بنیاتی تیکستا ئەده بی د دهن گه له کن، بو نمونه فورمالیستین روس، بونیاتگه ری، شیوازه ری و... خالا گرنگ و هه فیشک دنا فبه را وانا گرنگیدانه ب فه کولین و شروقه کرنا تیکستا ئەده بی دویر ژ فاکته رین ده ور به ر و ژینگه ها نفیسه ر تیدا ژای و گرنگیدانه ب تیکستی بخو ب روخسار و نافه روکا ویفه.

ل دويش تيؤرا فورماليسي مه فورم و نافهروك ههردو هه نه، به لى فورم ب پلا ئيكي دهيت و دقيت گونجاندنهك ههبيت و فورم شيابيت بيهته جهسته كي نمونه يي بو وي نافهروكي. تهفجا ژبو شلوغه كرن و دهستنيشانكرنا بنياتي تيکستا تهدهبي پيدفييه هم ب هويري ههردو بنياتين دهرغه و نافهروكي دهستنيشانكهنين (الرحمان، 2021، 232).

1. بنياتي دهرغه: ب بنياتي هونهري، يان بنياتي روخسار زي دهيته ب نافرن، كو ههردو لايه نين شيواز و خه يالي ب خوغه دگريت. تهف بنياته ب دهستنيشانكرنا تهفان خالان دهيته دياركرن:

1.1. دهستنيشانكرنا بنياتي ريتمي: ريتما دهره كي ب ريكا كيش و سهروايان دروست دبیت. ريتما نافه كي ب ريكا دهنگ و دوباره بونا وان ولايه ني جوانكاري و راوهستانان دروستدبیت و ئاوازه كا خوش و تايهت د ده نه تيکستی.

تهف تيکستی لهر دهستی مه ژ (59) ديري هوزاني پيکدهيت. هه مي ب كيشا ده برگهي و جوت سهروايان هاتيه فه هاندن. ههروهي يا ديار د تهفي نمونيدا:

تهز نهمام د حيكمه تا خودي دا

كورمانج ژ بهر چي مانه د ريديا؟

ما كا ژاني مه سهيدايي خاني؟

دهليفه هات به لى مه نه زاني.. (سندی، 2009، 83)

ريتما نافه كي تيديا ب گه لهك شيوازان دروستبويه و ئاوازه كا تايهت و بهردهوام ب تيکستی بهخشييه، بو نمونه:

دوباره كرنا هندهك دهنگان ب شيوازه كي زيده، بو نمونه دهنگي (ا) كو بزوينه كا دريژه (256) جاران ل سهه ئاستي ئاسوي و ستوني دوباره بويه، پاشان دهنگي (ي) (132) جاران دوباره بويه. ديسان دوباره كرن لسهه ئاستي جوت دهنگان و پتر زي بكاريئاينه. وه كي (ار- ان - است - دان - ينه هك..). تهف دوباره كرين لسهه ئاستي دهنگسازي پهيوه ندي ب لايه ني سيمانتيكي دهقي ههيه و ((د شياندايه پهيوه ندي زيده تر دناقهه را پهيقاندا دروستبكه و لايه ني سيمانتيكي ب هيتر بكه، كو تهف چه نده لسهه ئاستي زماني نورمالدا ديارنابيت)). (لوتمان، 2018، 141)

ب كاريئانا لايه نين جوانكاري واژه يي ئيك ژ ريكي ديه يي ريتما نافه كي پي دروست دبیت. يا ئاشكرايه كو د جوانكاري واژه بيديا سي جورين دوباره كرن لسهه ئاستي پهيف و گري و رستاندا هه نه. دوباره كرن تهو جوره ل ده مي پهيف، يان رسته ل دويش ئيك دهين بي كوچ تشت دناقهه را واندا هه بن. وه كو:

لى هيشتا به كروك ساخ و بهيزن

به كروك ئيك بولى تهفرو ريز ريزن. (سندی، 92)

وه كي يا ديار ل سهري پهيفين ريز ريز دوباره كرن.

ئينانهفه جوره كي دي دوباره كرينيه، ل ده مي پهيفه كي دئينيت، پاشان هه مان پهيفي جاره كا دي ل جهه كي دي دئينتهفه. فه گيران زي تهوه ل ده مي پهيفه كي چه ند جاره كان دوباره دكهت، به لى هه جاره كي ب پهيفه كا ديهه دهيته گريدان. (جامي، 2013، 24-30) ب كاريئانا تهفان دوباره كرن و ئينانهفان ژبو مه بهستين جياوازه. بو نمونه بو جهختكرني، دروستكرنا وئيه كي تايهت د هزا خاندانهفانيدا، خزمه تكرنا لايه ني ريتمي و... د تهفي دهقيدا ب ريكا

دوباره‌کرن و ئینانه‌فان بزافێ دکهت جه‌ختی لسه‌ر هزره‌کی بکه‌ت کو یا زاله‌ لسه‌ر هزر و خه‌یالا وی و بریکا ئه‌وان بزافێ دکه‌ت د هزرا به‌رامبه‌ری خودا بچینیت.

د ئه‌فی تیکستیدا ئینانه‌فه‌ هاتیه‌ بکارئینان و ب ریکا وی ریتمه‌کا نافخوپی دروستبویه. بۆ نمونه:

چه‌ند جار د دیروکان ده‌لیقه‌ ده‌ین

کیم جارا کانین به‌ختان دزین

لی ل ده‌می کانی یا به‌ختی مه‌ زای

ئه‌م خوش که‌تین یاریا چه‌ق و گای

ده‌ستی بن به‌ری بو ملله‌تی ژار

وان گه‌له‌ک ژان دیت ژ به‌ختی خوار

به‌ختی مه‌ دا ل بوراقی سیاریت

هینگی دا حیکمه‌تا وی دیاریت

(ته‌عین) ببو ژبو مه‌را ته‌خته‌ک

لی نه‌هات دگه‌ل دا بو مه‌ به‌خته‌ک

به‌ختی مه‌ ژ مه‌را نابیته‌ یار

گه‌ر بو هه‌ف نه‌بین ئیک دل و ئیک زار. (سندی، 83..)

وه‌کی یا دیار د نمونا ل سه‌ریدا په‌یفا (به‌خت) چه‌ند جاران ئینایه‌. ده‌می تیکستیدا ئه‌و په‌یف (8) جاران ب شپوازی ئینانه‌فه‌ هاتیه‌. ئه‌ف ئینانه‌فه‌ ب ریکه‌فت نه‌بویه، به‌لکو ژبی هندێ کو خزمه‌تا لایه‌نی ریتی کریه، خزمه‌تا لایه‌نی سیمانتیکی ده‌قی کریه، چونکو بنه‌مای ئه‌فی ده‌قی به‌رسفدانه‌ بۆ ده‌قه‌کی دی یی کو پشتا خو ب به‌ختی گه‌رمکری، به‌لکه‌ی پوژه‌کی به‌ختی ئه‌وان سپی ببیت، هه‌روه‌سا په‌یفین (زین - به‌کروک) دو جاران ئینانه‌فه‌. فه‌گیران ژ بکارئینایه‌، وه‌کی یا دیار ل سه‌ری په‌یفا ئیک هه‌ر جار ب تشته‌کیفه‌ گریدایه‌، جاره‌کی ب دل و جارا دی ب زارقه‌ گریدایه‌. هه‌روه‌سا د ئه‌فی نمونا ل خاریدا په‌یفا (ئاغا) سی جاران ب کارئینایه‌ و هه‌ر جاره‌کی ب تشته‌کیفه‌ گریدایه‌:

ئه‌ز ئاغا و تو ئاغا و هه‌می ئاغا

گول رزین گیفک که‌تینه‌ باغا (سندی، 89)

دیسان ره‌گه‌زدوزیا نه‌ ته‌مام ژ هاتیه‌ بکارئینان د په‌یفین (زای و گای - راست خواست - ته‌خته‌ک و به‌خته‌ک - ئاغا و باغا - چاک و پاک - کاری و تاری). هوکاری ب کارئینانا وانژی ئه‌وه‌ بنیاتی ده‌قی وی چه‌ند د خازیت داکو لایه‌نی ریتی یی ریکوپیک و ئاراسته‌کریبیت و له‌نگی تیدا په‌یدا نه‌بیتن. ب کارئینانا ئه‌فان هه‌می لایه‌نان ئاوازه‌کا خوش ب تیکستی به‌خشیه‌ و ئه‌رکی جوانی و سه‌رنجراکیشانی دایه‌ ریتی.

1.2. **لایه نږ زمانفانی تیکستی:** ټه گهر ټه م پیداجونږ د ټه فی تیکستیدا ژلاږ زمانیشه بکهین دی بینین کو نه ریکرن و نه فیکرن یا زاله تیدا و رستږ وږ پسیار و سه رسورمانی و داخازینه. بو نمونه:

ټه ز نه مام د حکمه تا خودیدا (نه ریکرن)

کرمانج ژبه ر چی مانه د ریدا؟ (پسیار)

ما کا ژانین مه سهیدای خانی؟ (پسیار)

دهلیشه هات به لی مه نه زانی

پسیار ل هزرږن مه خوش بارینه

بو جه ژنږن مه هه می قوربانی نه..؟! (پسیار و سه رسورمان)

باوهر نه که ژ توخمی حکمه ت بت (داخازی)

به لکو ټه و ژ رهنگی مه شیئه ت بت. (سندی، 84..)

شیوازی دارشتی ږ زاله، ټه فیه ژری رادی هه لچونه کا زیده دیاردکته، چونکول ده می شیوازی هه والی د تیکستیدا ږ زالبیت ئارامی ږ د به خشیت ب پیچه وانه ی زالبونا شیوازی دارشتی ټه وږ هه لچونه کا گهرم د ده ته تیکستی. ههروه کی یا دیار د تیکستی لهر ده ستی مه دا کو ب شیوازه کی وه سفی - شیکاری - فه گیراندی هاتیه دارشتن.

سه باره ت ده ستنیشانکرنا لادانږن سیمانتیکی ژماره کا زورا وان د ټه فی تیکستیدا هاتینه، وه کو:

- کانږن به ختان د زږن: بیگومان به خت تشته کی نه به رهه سته و ب دانه پال ته نه کریه.

- به ختی خوار: ته نه کرن ب کارئینایه بو به ختی و تایبه تمه ندیه کا جیاواز دای.

- که رب و کوین: زیده گوتن.

- به ختی مه دال بوراقی سیاربت: ته نه کرن و مرو فکرن.

- ئالوزه ده ردی کوردان: ته نه کرن

- ناږی مه ره شبو: رهنگرن

- خوشی شین ببت: ته نه کرن و روه ککرن

- گولاف دی ژ بهری زیت: زیندیکرن و گیانه وه رکرن..

لادانږن سیمانتیکی ئیک ژ ټه وان دیاردانه ږن فورمالیستان گرنگی ږ دای، ب تایبه ت شکوفسکی. ټه و دیاردکته ((کاری ټه ده بی دروستکرنا لادانایه)) (بلاوی، 18، 1395) ټه ف لادانږن هاتینه ټه نجامدان د ده فی لسه ریدا کاریگه ریپه کا زیده لسه ر خنده فانی دکهن و به هایه کی زیده دده نه ده فی و چیرا ټه ده بی تیدا زیده دکهن و ټه و ده فی ژ ده فږن دی ږن نه ټه ده بی جودادکهن. واته ټه ده بییه تی ږ د به خشن.

دگهل ئەفان لادانان هندهك واتايين نوى ژى دروستبوينه، وهكو: ئافا ئەفيني – ئافا پاكىي كو هەردو لادانژى.
 هەر لسه‌ر ئاستى واتايي دژيه‌كژى وه‌كو جوړه‌كې جوانكاريا واتايي ب هەردو جوړيت خوڤه‌ ئه‌رى و نه‌رى تيدا ده‌يته
 ديتن:

هندهك بون ژ چهپ هندهك بون ژ راست

هندهكا ژى سه‌رى هندهكا خواست

ژته‌ل بيران دچين ئوميدا

ژوردا ب ژانان تين سى دارى دا

كومارهك دورست كر ئيفلاتونى

ئيناته هه‌بوئى ژ نه‌بوئى. (سندى، 84)

په‌يفين (چهپ x راست- ژته‌ل x ژوردا- هه‌بوئى x نه‌بوئى) دژيه‌كن.

ديسان ب كارئينانا رستين هه‌قدژ بو نمونه:

ئەز نەمام د حىكمەتا خوديدا

كرمانج ژبه‌ر چى مانه د ريدا؟

ئەز مامە د حىكمەتا خودى دا

زانينى شيتكا مه نه گريدا (سندى، 89)

وه‌كى يا ديار دو رستين هه‌قدژ ب كارئينانه، د يا ئيكيدا ديژيت: ئەز مامە د حىكمەتا خوديدا. يا دى ئەز نەمام د
 حىكمەتا خوديدا. ئەفه‌ژى وه‌سان دده‌نه دياركرن، كو به‌رزهبونهك د ده‌قيدا هه‌يه، دناقبه‌را مان و نه‌مانى د حىكمەتا
 خوديدا.

وه‌كى يا ديار ل سه‌رانسه‌رى ئەفى ده‌قى زمانى شعرى يى ساده و هيماداره د هه‌مان دهمدا. شتياوزى نه‌فيكرن و
 نه‌ريكرنى يى زاله لسه‌ر ده‌قى. هه‌ر چه‌نده لسه‌ر بنياتى ده‌قه‌كې كه‌فن هاتيه‌ فه‌هاندن، به‌لى زمانه‌كې به‌يزه و زمان د
 شعريدا پندقيه ب شيوه‌يه‌كې به‌رده‌وام گورانكاريان د خودا بكه‌ت و ئەف چه‌نده دبسته ئەگه‌رى مانا وى ده‌قى ب
 ده‌قه‌كې به‌يز. ئيليوټ ديژيت: ((په‌يف ب زهمه‌تترين كه‌ره‌ستين هونه‌رينه، چونكو ده‌ربرينى ژ جوانيا ديتنى و جوانيا
 ده‌نگى دكه‌ن و ئه‌ركى گه‌هاندنا واتايي ب خوڤه‌ دگرن)). (الفضول، 2013، 153).

1.3. **وينين هونه‌رى:** وينى شعرى ئيك ژ ره‌گه‌زين گرنگه د پيكتينانا بنياتى ده‌قى هوزانيدا و ئامرازه‌كې گرنگى ده‌ربرينيه‌.
 ئەو تابلويه ئەوى هوزانقان ب ريكا وى هه‌ر تشته‌كې د جيهانا نافخويا خودا ژ هه‌ست و سوزان تيدا وينه‌ دكه‌ت و
 ب ريكا كه‌ره‌ستين زمانى دناف په‌يكه‌رى ده‌قيدا دكه‌ته وينين راسته‌قينه و لبه‌ر چاڤين خاندەفانى به‌رزهدكه‌ت ئايا
 ده‌قه‌كى دخوينيت، يان وينه‌كې ب چاڤين خو دبينيت. (الجنابي، 2013، 98). واته وينه‌يه‌كه ب په‌يفان ده‌يته
 كيشان. ئەف وينه ره‌نگه‌فانا باره‌كې ده‌رونيى دياركره‌ل ده‌ف هوزانقانى به‌رامبه‌ر هه‌لوسته‌كې ديار، چ ل دهمه‌كې

ئارام و دلخوشدا بښت، يان ل دهمه كې هه لچون و دلته ننگيت. د ئه في ده قيدا رهنگفه دانا ئه وى بارى دهر ونييه، به لى پى پرى هه لچونه ئه و چه ندرى ب رىكا فورمى هوزانى دهر برينه.

وتين هونه رپن د ئه في ده قيدا برىكا رهوانىزيه كا ساده هاتينه دروستكرن. هندك جاران وتين لوجيكى و جارن دى وتين نه لوجيكى بكار ئينايه. ئاشكرايه كو وتينى لوجيكى ئه و وتينه به ئه وى باوه ريا عه قلى مروفي پى دهيت و پى نه لوجيكى ئه و وتينه به پى عه قلى باوه رى پى نه، وه كو:

به ختى مه دال بوراقى سيارت

هينگى دا حيكمه تا وى دياربى (سندى، 86)

يا دياره كو به خت تخته كې نه به ره هسته، ئه فجا سياربونا وى ل هه سپى بوراقى، كو هه سپى پيغه مبه رى (س.خ) بو دگه شتا وى يا ئيسرا و ميعراجيدا وتنه كې نه لوجيكى دروستكره.

وه كى مه ل سه رى دياركرى پشتبه ستنا ده قى د دروستكرنا وتيناندا لسه ر ره گه زين رهوانىزي پى بويه و ئه ف ره گه زين روينىزي تيدا هاتينه بكار ئينان:

1.3.1. **ليكچواندن:** پيكهاتيه ژ وه كه ه في دنافه را دو تستاندا، يان پتر ژلايى هندك سيفه تين هه فپشك و جوداهى دنافه را واندا ژلايى هندك سيفه تين دى، چونكو ئه گهر ئه و هه ردو تشت ژ هه مى لايانقه وه كى ئيكبن دى بنه ئيك تشت. ئه في ره گه زى روينىزي ((گرنگيه كا تايبه ت د بوارى رهوانىزيده هيه، چونكو ب رىكا وى ئاخفتنا فه شارتي دهيت رهونكرن و يا دوهر نيزيك دكه ت و واتاي به ره ف جوانى و بلندي دبه ت. هندك جارائى بو زيده روپ د وه سفكرنيدا و جه ختكرن د په سه ندكرنا وى سيفه تيدا)). (الهاسمى، 2019، 249)

ملله ت د جه ژنادا جانه گا بو

ئه و ب چ حه ق گورى پى جه ژنا بو

ئاگر كه ته بن پيمه كوردان

نزانين به يزين وه ك مهردان

باوه رنه كه ژ توخمى حيكمه ت بت

به لكو ئه و ژ رهنگى مه شيئه ت بت

لى موخابن ئه م ئارمانج و تيرين

ئه م مار و دارين ئه م ژهر و شيرين. (سندى، 83-88)

ملله ت هاتيه وه كه ه فكرن ب جانه گاي و روپى ليكچواندن دنافه را واندا گوريكرنه د جه ژناندا. پاشان ئه م كورد كو ب جهناڤى لكاو (ين) ب ليچو هاتيه وه كه ه فكرن ب مهردان و روپى ليكچواندن ب له يزين هاتيه. پاشان ره وشا كوردان كو برىكا جهناڤى لكاو ئاماده بويه وه كه ه فكريه ب مه شيئه ت و نه فيكريه كو وه كو حيكمه ت بيتن. ئه ف چه نده زى برىكا هه ردو ئامرازين (ژ توخمى - ژ رهنگى) هاتيه ئه نجامدان. ل ديروماهيى زى وه كى يا ديار ئه م وه كه ه فكريه دگهل كومه كا له وچويان: ئارمانج، تير، مار، دار، ژهر و شير.

1.3.2. **مه‌جاز:** بکارئینانا په‌یقه‌کیه‌ ل جهی په‌یقه‌کا دی، واته مه‌جاز ((بریتییه له به‌کاره‌ینانی وشه‌ییک بۆ بیجگه‌ی ئه‌و واتا فه‌ره‌ه‌نگییه‌ دروسته‌ی هه‌یه‌تی، له‌ گه‌ل بونی قه‌رینه‌ییک، زمانی بی‌ت، یان ژیری، رێگری بکات، له‌وه‌ی که‌وا ئه‌م وشه‌یه‌ وه‌کو دروست به‌کاره‌ینراي و بیچه‌سپینیت، که‌ ده‌بی‌ت بۆ واتای خوازه‌ی به‌کاره‌ینرايیت)) (مسته‌فا، 2011، 163). ئه‌ف ره‌گه‌ز ده‌ئه‌فان نمونین ده‌قیدا هاته‌یه‌:

ئه‌ز نه‌مام د حیکمه‌تا خودیدا
 کورمانج ژبه‌ر چی مانه‌ دریدا
 ما کا ژانین مه‌ سه‌یدای خانی؟
 ده‌لیقه‌ هات به‌لی مه‌ نه‌زانی
 گه‌ر مه‌ هه‌با ژمیژه‌ کتیبه‌ک
 دا خویابت بی گومان مه‌ رێکه‌ک
 په‌یره‌و رێک و ئارمانج خویابا
 نوژداری مه‌زن جه‌م مه‌ په‌یابا
 چاره‌یه‌ک بۆ مه‌ نفیسی با
 ملله‌ت ب خودان با نه‌ سیوی با
 (ته‌عین) ببو ژبو مه‌را ته‌خته‌ک
 لی نه‌هات دگه‌ل دا بۆ مه‌ به‌خته‌ک
 هه‌تکا مه‌ پیس چۆل ناف و هه‌لاتان
 ناڤی مه‌ ره‌ش بول ناف جفاتان
 به‌ختی مه‌ ژمیژه‌ هاتبا دانان
 که‌تبا ده‌ستی دانا و زانان
 بناس گه‌له‌کن لی گه‌ر پترن
 ده‌ورو پشتین مه‌ دزو ری گرن
 خانی سی صه‌د صال سه‌رمه‌دا بورین
 سه‌ر نوبارا پیروزا مه‌م و زین. (سندی، 83-93)

په‌یفین مه‌جازی یین لقیژه‌دا هاتین ئه‌فه‌نه‌: کورمانج، مه‌به‌ست پێ کوردن، کو ده‌پرینا گشته‌ ب رێکا به‌ش. ژان مه‌به‌ست پێ خه‌م و خه‌فه‌تین ب ده‌وله‌تییه‌. کتیب مه‌جازه‌ ژ په‌یره‌و و رێبازه‌کا دیار. رێک ژ مه‌جازه‌ ل چاره‌سه‌ری.

نوژداري مه زن واته خلاسکەر، يان ئەو کەسێ ئارمانجی بجي دئينيت. ئەوژي ئەم دشيین ييژين په يوهنديا وان ئەو ئەک هوکاره و دبیته ئەگهري بجهئینانا ئارمانجه کي.

سيوی مه جازه ژ بي خوداني، ئەوژي بریکا په يوهنديا بهش و گشت دروست بويه. تهخت مه جازه ژ سه رکدهک. وهلاتان مه بهست خه لکي ل ناف وهلاتان، يان ژي ئەم ييژين وهلاتيان، کو نافه روکا وهلاتانه. بهخت ژي ل گه لهک جهان هاتيه و مه جازه ژ چاره نقيسي. دانا و زانا مه جازن ژ کەسین شارهزا و ب کير خو هاتي. دز و ريگر مه جازن ژ خائينان. نوبار مه جازه و مه بهست به رههي ئيکيه.

1.3.3. **خواستن:** هونه ره کي رونيژييه ((له سه ر بنه ماي ليکچواندي به ليغ دروست ده بيت، به لام ئەو کاته ي که دو بنه ره ته سه ره کييه کاني (ليچو و له وچو)، ته نيا يه کيان بمين)) (عه بدوللا، 2018، 342). ب ده برينه کا دي ئەم دشيین ييژين خواستن ليکچواندنه کا کورتيه، ئيک ژ لايه ني و يي سه ره کي ليچو، يان له وچو تيذا ناماده نابيت و له سه ر ناماده بونا هه ر ئيک ژ ئەوان جوړي وي ئاشکرا و فه شارتی ديار دبیت. ئەف ره گه زه د ئەف ده قيدا کيتر ژ ره گه زين دي ده يتنه ديتن، نمونه بو خاستنه کا فه شارتی:

پسيار ل هزرين مه خوش بارينه

بو جه زين مه هه مي قوربانينه (سندی، 84)

يا دياره لقيره خاستنه کا فه شارتیه ژي خاستي نه هاتيه و بو خاستي کو پسيارن هاتيه. د دي ره کا ديذا بو خاستي ناماده نه بويه کو مروقه و ژي خاستي کو قابيل و هابيل ناماده بويه و خاستنه کا ئاشکرا دروستکريه، وه کي ل خاري يا ديار:

قابيل و هابيل سه ر ژنوي رابون

خويندار و دوژمن ديسا په يداون (سندی، 89)

واته کەسین وه کو قابيل و هابيلي. واته له وچو هاتيه و ليچو نه، ئەفجا جوړي خاستنا ئاشکرا دروست بويه.

هه ر ديسان ديا خاستنا فه شارتیدا:

وه نه هيات ئەو خوشي شين ببت

که فنه ديروکا مه فه زين ببت (سندی، 90)

د قي ره دا شينبونا خوشي خاستني دروستدکته، واته خوشي وه کي ره کان شين بن. وه کي يا ديار ليچو هاتيه و له وچو دناف نمونيدا نه هاتيه، ئەفجا جوړي خاستني فه شارتیه.

1.3.4. **درکه:** ئەف ره گه زه ده برينا واتاي يه ب ره نگه کي فه شارتی و د ئەف ده قيدا ب زوري هاتيه ب کارئينان. درکه ((ئو ده برينه يه، که له روا له تدا واتاييک ده گه يني، له و ديوي ئەو واتايهش واتاييکي دیکه درکپيده کريت، مه بهست واتاکه ي دوه مه، نهک واتا روا له تيه يه کسه ره که)) (مستهفا، 2011، 209). وه کو:

درکه يه ژ بجه نه هاتنا ئوميدان

ژيهه ل ب بيران دچين ئوميدا

ژوردا ب ژانان تين سي داري دا

سی سهد سالان پشتی ته فهرموتی

چراپ هونه ران ما نیف سوتی درکویه ژ نه ته مامبوئی

ژمیژه ئەم خودان کیماسی نه

ب دهریابین، ئەم شوک و ماسینه درکویه ژ ب دسهه لاتی و بکارئینانی بۆمه به ستین ئیک دی

بو بیانی ئەم دهشت و زهفینه درکویه ژ رحم و بهین فرهی

بو خویانی، دل، پر زوخ و خوینه درکویه ژ کهرب و کوبین و زکره شی

بۆ، بیانی ئەم خوش به نینه؟ درکویه ژ خوش مروفی

بۆ خویانی ماری گهزینه؟

گهر جامیرهك ژناف مه دا رابو

ل هه سپی خوش رهوان سیاریو درکویه ژ سه رکه قتی

ئەز مامه د حیکمه تا خودی دا

زانینی شیتکا مه نه گریدا واته ئەم نه گه هاندینه مه به ستا مه

ئاڤا پاکێ ل جه ممه کیمه واته رحم

خوبین دگهل دا تیت عه داب و کیمه درکویه ژ برینه کا دژوار

دا نه مابا ره شاتی یا جه رگان درکویه ژ کهرب و کیی

تاری نه بیان چاڤین مه کوردان درکویه ژ حه سیدی

گرتینه ب فهندا ده ستین مه می

چاف به ستی ئافیتین بی گه می درکویه ژ زیندانی

گوت مه م هه ر هاتی یه و نابت نه ئیت

ب عشقا من گولاف دی ژ بهری زیت (سندی، 85-93) واته تشی موسه حیل دی بجی هیت.

دگهل ئەفان ره گه زین رهوانیژی، دهق یی قالا نینه ژ ره زمان. ره خنا فورمالیستی گرنگیه کا تایبهت ب فه کرنا هیما ونهینین دهق ددا، ئەڤجا ده ستین شان کرنا ئەوان قوناغه که ژ شلوفه کرنا خاندنا فورمالیستی بۆ هه ره دهقه کی. ب کارئینانا ره زمان ئیک ژ سیمایین دیاره د شعرا نویدا، ئەڤه ژی ب مه ره ما هندی کو ره مز ب کورتی و کویراتی دشتیت دهریری بکهت و کاریگه ری زنده تر لسه ره وه رگری دکهت. دگهل هندی پاشخانه یا هزری و ره وشه نییرییا نفیسه ری پتر د ده ته دیار کرن. ههروه سا ((ره مز تاڤه گوزارشتی شیاوه بۆ جه وه ره رتی نه بینراو، وهک چرایه کی شه فاف له دهره وهی پوناکیه کی

گیانی، هونه ری رهمزی سنوری خوی و جیهانی فیزیکی (واقیعی) تیده په ریڼی به رهوشتیکی بزوینهر لهو دیوی ههسته کانداههنگاو ده(ڼ)). (حه مه د، 2012، 20).

ئو رهمزین د ئه فی ده قیدا هاتین ئه فنه:

مه م: هیما پی دهرمان و خلاسکه رییه.

زین: وه لات

کوئی: نه حه ز

به کروک: خیانه ت

سهره رای هند ی کو مه م و زین رهمزی ئه فینا پاقر و ژیکفه بون و قوریانیدان و نه گه هشتی نه. ئه ف ده قه ب ریکا ئه فان رهمزان دهریریڼ ژ ملله ته کی دکه ت و وه سان دینیت، کو میژو خو دگهل کوردان دوباره دکه ت و ل هه می دهمان چاره نفیسی ئه وان ژیکفه بون و دویرونه ژ وه لات و خه ونا دهوله تی.

ب کورقی ئه و ره گه زین د بنیاتی فورمی ئه فی ده قیدا هاتینه ب کارئینان ژبو خزمه تکرنا لایه نی سیمانتیکی ده فی بوینه، ههروه کی مه بهری نوکه ئاماره بو کری. بو نمونه لایه نی ریتما نافخوپی یا ده فی خزمه تا لایه نی سیمانتیکی وی کریه، ئه و دوباره کرن، ئینانه فنه، فه گیران و ره گه زدوزیان هه مییان ئاماره ب هه بونا بابته تی ده فی و هه فتیکستییا وی دگهل ده قه کی دی کریه.

2. بنیاتی نافه روکی و پیکهاتین ئه وی:

ل دویف بوچونا ره خنا فورمالیستی فورم رهنگفه دانا نافه روکییه، واته ئه و واتای ب پشت گو هغه نابهن، به لکوب هنده ک ریکی تی دی هه لسوکه و تی دگهل دکهن. ئه ف ده فی لهر دهستی مه خودان بنیاته کی ب هیزه و هه ردو لایه نیڼ روخسار و نافه روک ئیک و دو ته مام دکهن و خزمه تا بنیاتی سهره کی ده فی دکهن، چونکو ده ق ب ریکا ئه وی شیوازی و ئه وان ریتم، لادان، رهمز و دهریریڼ د فورمیدا هاتین شیبایه ئه وان هزر و ئاخفتنن نورمالین نوکه دی ل خاری ئامازی بو که ین بکه ته ئامرازه کی هونه ریڼ کاریگهر. دیسان هه ره ئه و هزر و ئاخفتن و گهرماتییا ئه وی بابته تییه ئه و فورم ب ئه وی رهنگی جوان و کاریگهر دهرئیخستی.

ژبو شلو فنه کرنا لایه نی نافه روکا تیکستی پیدفییه ئه م هزر و سوزا دناف تیکستیدا هاتی دیاریکه ین. وه کی مه بهری نوکه دیارکری کو هزرا ئه فی ده فی لسه ر بنه مای هزرا ده فی خانی هاتییه دروستکرن، کو تیدا به حسی رهوشا کوردان کریه و دیژیت:

ئه ز مامه د حیکمه تا خودی دا

کورمانج د دهوله تا دنی دا

ئایا ب چ وهجه ی مانه مه حروم

بلجومله ژ بو چ مانه مه حکوم.. (خانی، 2007، 207)

ئەف دەق ل سەری پارچە کا بچیکە ژ مەم و زینا ئەحمەدی خانی، کو تیدا خانی ب درێژی بەحسی رەوشا کوردان دکەت و خوزی و هیقیه‌ک تیدا خاستیه، ئەوژی هەبونا دەوله‌ته‌کا کوردیه و د ئەوی دەمیدا خەونا وی بویه و ئەوی مانا کوردان پەرته‌وازه و دەر به‌دەر ل جیهانی ب حیکمه‌تا خودی دانایه. ئەف دەق نوی بابەتی ب شیوه‌یه‌کی دی د ئازرینیت و ئەوی ئاریشی ب حیکمه‌تا خودی نا دانیت، بەلکو ب مەشیئەت و حەزکرنایان ب خو ددانیت.

واته هزرا ئەفی دەق ل دور رەوشا کوردایه د هەمی سەر دهماندا، کەفن و نوی، کو ئەوان هەمان ئاریشه هەیه، ئەوژی نه یه‌کبون و پەرته‌وازه‌بونایان و وەر نه‌گرتنا عیبه‌رته‌نه وه‌کی هوزانغان دیژیت:

چەند جار د دیروکاندا ده‌لیقه‌ تین؟

کیم جارێ کانین به‌ختان د زین

ل ل دهماکانیا به‌ختی مه‌ زای

ئەم خوش کەتین یاریا چەق و گای (سندی، 83)

وه‌کی یا دیار ئەف دەق ل به‌ر دەستی مه‌ هەمان بابەت ئازرانیدی، بەل جودا ژ هزرا خانی و پتر راپوه‌ستان ل سەر حاله‌تان و پشی (300) سالان ل سەر نفیسینا دەق خانی و بجی هاتنا گەله‌ک ژ خەونین وی، کو د ئەوی دەمیدا وه‌کو خەون و خوزی خانی به‌حسکرینه، بەل د سەر هندێرا شکه‌ستن و مانا کوردان د ریکیدا هەر بویه چاره‌نفیسی وان ژ به‌ر چەند ئەگه‌ران کو ده‌ق بخو د ناڤا خودا دەستنیشان دکەت، ئەوژی:

وهرنه‌گرتنا عیبه‌رته‌تان، نه‌بونایان په‌یامه‌کا راست، ساخله‌تین خرایین د ناڤ واندا د به‌لاف وه‌کو چاقتاریاتی، کەرب و کوبن، ب به‌رز راگرتنا بیانی و ب پشت گوه‌ هافیتنا مروفی خو بخو..

لدویف وی ئاخفتنا دیژیت: ((فورمی ده‌قیه‌ واتا و تیگه‌هی وی دیاردکەت)) (بلاوی، 1395، 1). ئەف ده‌قه ژ ناڤ و نیشانی بگه‌ر و هه‌تا په‌یفا دوماهی ژ فورمی خو دەر برینی ژ هەبونا هه‌فتیکستی و هەبونا ده‌قه‌کی کەفن دکەن. بو نمونه‌ ژ ناڤ و نیشانی وی (ده‌نگه‌دانا خانی) دیار دبیت کو هه‌فسوزه‌ دگه‌ل ده‌قه‌کی خانی و سەر نجا وەرگری ب هەبونا هه‌فتیکستی رادکیشیت. ئەف ناڤ و نیشانه‌ هه‌لگرین واتیه‌کا مه‌زن و دهرازینکه‌کا به‌یز و پر واتانه و دفیت ناڤ و نیشان ئەفان تایه‌تمه‌ندیان ب خوقه‌ بگرن، چونکو ((ناڤ و نیشان ناسنامه‌کا فهرمی ب ده‌ق د به‌خشیت و ئەوه‌ وەرگری د ئازرینیت و ب هەبونا چیژه‌کا ئەده‌بی رادکیشیت)). (حامد، 5، 2016)

سوز ره‌گه‌زه‌کی دیه‌ د بنیاتی ده‌ق ئەده‌بیدا. ئەو گرێه‌ ئەوا د دلی نفیسهریدا په‌یدا دبیت و ژێده‌ری هه‌لچونیه‌ د ناڤ ده‌قیدا. د ئەفی ده‌ق ل به‌ر دەستی مه‌دا سوزه‌کا نیشتمانی په‌روه‌ری و گریدای ب خەم و خه‌فه‌تی بو نیشتمانی هەیه. سیمایین ئەفی سوزی ئەوه‌ یا راسته‌قینه‌ و گه‌رم و تری هه‌لچونه. سه‌رچاوی وی ژ ئەفینا وه‌لاتی و پەرته‌وازه‌بونایان ملله‌تییه. ئەف سوزه‌ ب ره‌نگه‌کی ئاشکرا و ب ریکا وینه‌ و ره‌وانیژییه‌کا ساده‌ هاتینه‌ دەر برین. بەل ژ به‌رکو تیورا فورمالیستی گرنگی ب هه‌ست و سوزان ناده‌ت مه‌ ب فهر دیت نمونین وی دەستنیشان نه‌کەین.

3. ئەنجام:

۱- ئەف ده‌قه‌ ل سەر بنه‌مای هزره‌کا خانی د ده‌ق مەم و زینیدا هاتیه‌ دارشتن و هەمان شیوازی ده‌ق وی ب کارینایه، بەل ب دیتن و فه‌لسه‌فه‌کا دی و بزاف کره‌ ژ فه‌لسه‌فا خانی دهر بازیکه‌ت.

- ۲- ئەف دەقه خودان بنیاتە کێ ب هیزه و هەردو لایەنێن روخسار و نافەرۆک ئێک و دو تەمام دکەن و خزمەتا بنیاتێ سەرەکیی دەقی دکەن. ئەفە ئێک ژ بنەمایێن رەخنا فورمالیستییه.
- ۳- لایەنێ ریتی ئەرکێ جوانی و سەرنجراکێشانێ ب دەقی بەخشییه و خزمەتا لایەنێ سیمانتیکی کرێه.
- ۴- وێنێ هونەری رەنگفەدانا بارە کێ دەرونیی دیارکریه ل دەف هوزانقانی بەرامبەر هەلۆیستە کێ دیار، د ئەف دەقیدا وێنە رەنگفەدانا ئەوی بارێ دەرونییه، بەلێ یێ پری هەلچونە ئەو چەندێ ب رێکا فورمێ هوزانی دەربڕینه.
- ۵- رەوانیژی تیدا هاتیه بکارئێنان و درکه پتریا هەمی رەگەزێن رۆنیژییه تیدا هاتیه بکارئێنان.

ژێدەران:

- تەیب، هەفال سەلیم (2006)، بونیاتگەری دناف رەخنا کوردیدا (ژ دەستپێکی هەتا سالا 2003) ی، سپیرێز، دھوک.
- جامی، بەهار عەبدولجەبار (2013)، هونەرەکانی جوانکاری لە شیعەرەکانی (عەونی) دا، ماستەرنامە، زانکوی الرحمانی، ئەحمەد (2021)، تیورەکانی رەخنە ئەدەبی و پراکتیزەکردنێان، و: پ.د. سەردار گەردی، ئاوێر، هەولێر.
- جیهانی، پەرۆز (2007)، ئەحمەدی خانی مەم وزین ب رافە و شروقیهێک نو، بەرگی ئێکی، سپیرێز، دھوک.
- حاجی، عەبدی (2008)، چەند تیورە کێن رەخنا ئەدەبی، سپیرێز، دھوک.
- حەمەد، پەخشان سایی (2012)، رەمز لە شیعری هاوچەرخی کوردی کرمانجی خواری کوردستان 1970-1991، چاپخانە حاجی هاشم، هەولێر.
- سندی، بەدرخان (2009)، هوزانیت من، جزیری، دھوک.
- سەلاحەددین، هەولێر.
- مستەفا، ئێدریس عەبدوللا (2011)، لایەنە رەوانیژییهکان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، حجی هاشم، هەولێر.
- نەهیلی، نەمت الله حامد (2019)، رەخنا ئەدەبی خواندن و شروقیهێک بۆ تیکستێن کوردی، چاپخانە گازی، دھوک.
- الجناي، جمال خضر (2013)، المکونات الفنية الشعر النسوي الكوردي المعاصر، مطبعة الثقافة، اربيل.
- الرحماني، الطيب (مارس 2017)، دعائم و مفاهيم المذهب الشكلائي في النقد الادبي، مجلة الكلمة، ع 119.
- الفضول، عاطف (2013)، النظرية الشعرية عند البيوت و ادونيس، ت: اسامه اسبر، دار التكوين، دمشق.
- الهاشمي، السيد احمد (2010)، جواهر البلاغة، تعليق: سليمان الصالح، ط3، دار المعرفة، بيروت.
- بلاوی، رسول وعلیرضا شیخانی (1395)، دراسة أسلوبية في قصيدة " الجدارية " لمحمود درويش من منظار الشكلائية، مجلة دراسات الأدب المعاصر، ع 30، ایران.
- حامد، شعبان ابراهيم (2016)، شعرية العنوان في القصيدة الحديثة احمد مطر نموذجاً، مجلة الآداب، ع 82، جامعة المنيا.
- فارز، فاطيمة (2017)، النص بين الشكلائية الروسية والمدرسة اللغوية، مجلة الباحث، ع 15، الجزائر.
- فضل، صلاح (1980)، النظرية البنائية في النقد الأدبي، دار الآفاق الجديدة، بيروت.
- فضل، صلاح (2005)، مناهج النقد المعاصر، مطابع العبور الحديثة، القاهرة.
- لوتمان، يوري (2018) بنية النص الفني، ت: د. عبيد حاجي، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل.
- ئیرلیخ، فکتور (2000) الشكلائية الروسية، ت: الولي محمد، ط1، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، المغرب.